

ÚVAHA O FILOSOFII A POČÍTAČÍCH

KAREL PSTRUŽINA, Katedra filosofie VŠE, Praha, ČR

Být uživatelem něčeho může být interpretováno jako žití skrze prostředek, který mám k dispozici, a být uživatelem počítače znamená tedy život prostřednictvím počítače. A je tomu skutečně tak, i když jsem někdy na rozpacích, když si položím otázku, kdo koho užívá (?) – zda počítač mne, nebo já počítač.

S počítači jsem začal pracovat před sedmi léty. Po překonání první bariéry, kterou přede mne postavili odborníci ve formě terminologie, kdy jsem se cítil jako u lékaře, když mi začne latinsky vysvětlovat, co mi vlastně je, jsem se brzy s tímto prostředkem sblížil. Nejprve jsem ho využíval podobně jako psací stroj a teprve když jsem toho měl napsáno více, mohl jsem začít užívat různých nabídek k vylepšení stylizace textu a k snadnějšímu přeskupování myšlenkových celků, tedy k tomu, co jsem dříve dělal s nůžkami a lepidlem. Tato práce je stále moji hlavní uživatelskou náplní.

V této souvislosti chci poznamenat, že mne zaskočil rychlý vývoj počítačů i textových programů, neboť mne nutil často přepisovat jednu a tutéž věc. Protože vím, že běh času nelze zastavit, už se těším, že konečně bude na pracovišti nějaký pořádný scanner, abych nemusel zaměstnávat písáčku pro přepisování jednou již napsaného.

Zkoušel jsem si také založit databázi. Uspěl jsem jen v oblasti bibliografie, ale nikoli již citátů nebo krátkých poznámek do zálohy, ale to je již dáno spíše mým způsobem práce, než počítači a programy, které jsou pro tento účel až příliš vybroušené. Zdálo se mi totiž, že pak už bych jen slepoval dohromady cizí výrok a myšlenku a mé vlastní autentické myšlení by se zcela za čas vytratilo. Toto pokušení rychlé tvorby nových textů je vážné a je jednou z mých hlavních výhrad vůči použití počítačů ve filosofii (a možná nejen tam).

Je zde totiž nebezpečí, že místo živého promýšlení věcí se celý myšlenkový potenciál soustředí jen na komponování před-připravených myšlenek a že ten, kdo tomuto způsobu práce podlehně, zcela ztratí svou vlastní originalitu myšlení a bude jen a jen dovedně skládat něco, co již zde bylo, a tak kombinovat myšlenky, které mu byly vždy již nějak podsunuty. Je to nebezpečí vznášející se nad celou naší civilizací, v níž nám někdo vždy již předem dodá nějaký názor na filmy, knihy, výroky politiků atd., a počítače jsou lákavou možností participace na již hotovém.

Něco nového se se mnou stalo v okamžiku, kdy jsem začal provozovat filosofii na počítačových sítích. Dosud jsem nad tím v rozpacích, neboť nevím, čím to je, že jsem takto někam tažen, že svět je takto někam tažen.

Nemám doma telefon, protože mne znervózňuje hovořit s někým, koho nevidím, a současně se už téměř bez něj neobejdu, a proto i propaguji dálkové multidimenzionální diskuse v počítačových sítích jako budoucí filosofické pole. Do mých 50-ti let jsem neměl hodinky, neboť jsem se nechtěl nechat řídit koloběhem bezduchých ručiček příkazujících teď běž tam,

teď je čas k jídlu, teď se usmívej, a přitom jsem si osvojil časová pásma, protože mi umožňují sledovat pořadí odpovědí vynořujících se na obrazovce.

Někde v pozadí mých rozpaků je údiv nad rozporu světa. Myslím, že je čas přestat se jen divit, kam se svět dere, a vypravit se když ne s ním, tak alespoň za ním, abychom ho mohli zpovzdálí, a tím i s výhodným odstupem reflektovat (když slovo lustrvat už je používáno v jiných souvislostech).

Mnohdy je údiv (vedle tázání) vydáván za jeden ze základů filosofického postoje. Filosof se dívá a diví, neboť svět se v otázce proměny se zřetelného v matný; stává se jako by zahalený závojem, který je zapotřebí prosvítit, aby vystoupily nově obrysy i stíny, a tak poukázaly ke své původnosti.

Já jsem zapojen ve čtyřech informačních souborech: *Philosophy Discussion Forum*, *Philosophy of Communication*, *Commserve* a *Psychology of Science Group*. Možností je však mnohem více. „Bitnet“ nabízí kolem 30-ti takovýchto informačních souborů, které jsou specifikovány jako filosofické, a tak si každý může vybrat, zda chce komunikovat na téma etiky, starořecké filosofie, zda se chce propojit se zájemci o Hegela nebo vyslat svůj názor na filosofii dějin.

Oč vlastně jde?

To napíšete nějakou otázku nebo sdělíte nějaký názor – třeba „Jak si představujete noosféru?“ – a už se rozvine diskuse přes kontinenty. Musíte však počítat s tím, že se zapletete do současně probíhající diskuse o Lao'c a jeho přínosu k digitálnímu kalkulu; že současně si bude někdo z Canberry vyměňovat názor s někým z Montrealu, Haify a Haagu na to, zda věda lidem spíše pomáhá nebo škodí; a zároveň budete žádán kolegy z Hong Kongu o názor na to, jak vypracovat počítačového multimediálního vychovatele pro kritické myšlení, neboť obdrželi k tomuto účelu Grant a chtějí se poradit. To vše je dál provázáno informacemi o kongresech, vyšlých knihách nebo i žádostmi o stipendium.

Někdy se diskuse natolik prolínají, že je nelze bez zvláštního programu, který vám přispěvky uspořádá podle předmětu nebo jiného kritéria, ani sledovat.

Některé z diskusí probíhají jen soukromě jako elektronická pošta a některé jsou distribuovány všem zúčastněným a těch je kolem 1 000 a všichni současně čtou a odpovídají, pokud se jim chce a pokud mají čas. Příspěvky mají rozsah od několika řádků až po statě kolem 20-ti stránek.

Tak se tedy provozuje počítačová filosofie na počátku 90-tých let.

I když přes všechn technický progres filosofie zůstane navěky vnitřním myšlenkovým názorem na svět, který se nemůže odehrávat nikde jinde, než v hlavě člověka, je zřejmé, že se zde něco děje. A je otázkou, zda se takto něco neuděje i se samotnou filosofií.

Nikdo asi nebude popírat, že knihtisk přinesl neobyčejně plodnou stimulaci rozvoje filosofického myšlení. Díky knihtisku máme možnost rozmlouvat s Platónem nebo Descartem. Můžeme jim klást otázky a vyčíst si odpověď. Můžeme dál domýšlet věci, které oni načili. Můžeme sledovat jejich myšlenkové pochody, můžeme se s nimi přit i pozvedat se na jejich úroveň. Knihtisk nám navíc dává ještě i radost z knih, z jejich vůně, vazby, ohmataných stránek i podtržených vět. Je to dobrý pocit, vzít knihu do ruky, jak to s ní už před námi udělali stovky našich předchůdců. Máme pocit sounáležitosti, který kniha zprostředkovává.

Spolu se vznikem knihtisku zaniká svět opisovačů. I on měl svá pozitiva. Napomáhal soustředěnosti v pochopení. Člověk se důkladně vcítil do každého slova, než jej napsal a umně vykreslil iniciály. Svět opisovačů měl své tempo, svébytný způsob chápání textů i specifický okruh informovaných.

Nevím, co se stane se světem knih v éře počítačových sítí, zda totéž co se světem opisovačů, totiž, že zanikne. Ale ještě předtím, než se tak stane, je zde varování nazývajícím se **New Edge**.

Název **New Edge** je užíván pro odlišení od **New Age**, i když obojí tenduje k okrajovým pozicím vědy. Lze ho charakterizovat jako trend bránící voyerům nahlížet do naší pošty, do našich myslí, neboť, jak píše Jason Hoobler: „Válka za svobodu není nadále vedena na fyzickém území ale v mentálním světě. My všichni jsme se narodili v otroctví a jen ti z nás, kteří na sobě pracují, se proporcovávají ke svobodě. Proto je zapotřebí zakódovat před vládní administrativou vše, co lze, a klíč k rozšifrování poskytnout jen vybrané skupině lidí, neboť při otevřené komunikaci by se elektronických sítí zmocnily vládní úředníci a businessmeni a udělali by z ní nástroj otroctví.“

Bylo by to stejné, jak jsme to již zažili s telefonem, rádiem, televizí, filmem a možná i dalšími médii pro dorozumění. Do telefonu nebo televize (atd.) byly vkládány velké naděje. Myslelo se, že lidstvo bude mít s jejich příchodem k sobě blíže, že je budou sjednocovat. A co místo toho dnes vidíme?

Tlachající sekretářky, které se po hodiny nepustí telefonu a hovoří a hovoří, vypouštějí slova, na které si po 10-ti minutách ani nevzpomenou, že byla vyslovena.

Masmédia, která připravují člověku k užití slova pro určité situace, vytváří jeho názor a nedovolí, aby si vytvořil vlastní. Je časté, že si lidé povídají jen o tom, co řekl ten-ten komentátor, a tak si dlouhou dobu povídají a argumentují slovy jiného komentátora na tutéž situaci a dalšího, který vyzvedl jiný aspekt, a tak po dlouhou dobu neřeknou žádný svůj názor, ale jen používají slova, která jako v zásobnících byla pro ně připravena. Tak máme připraveny komentáře pro film, pro názory politiků nebo pro přípravu pokrmu a užití mýdla. Nemusíme mít vlastní názor, stačí, když sáhneme a nějaký před-připravený použijeme. Tím zároveň jsme pasováni na znalce, neboť si dokážeme povídat o aktualitách, a nikomu už nevadí, že neříkáme nic ze sebe.

Masmédia, zejména televize, jsou jako droga. Z prostředku dorozumívání mezi lidmi se v krátké době proměnily v prostředek drogové závislosti, neboť mnozí nedokáží bez nich trávit večery. Přitahují nás dráždivou nabídkou sexuálního očekávání, nebo možností vybití agresivity. Staly se dominantními v hédonické kultuře dneška, která nás promyšleně drží v odstupu od dějinných událostí.

Oproti knize nám nedovolí odstup. Uchopí nás a táhnou nás dějem, neustále útočí a nepustí ani na konci představení, neboť nabídnou okamžitě něco dalšího. Při více programech pak nedovolí sledovat ani jeden, neboť hluchá místa jsou okamžitě zaplněna dálkovým přepínáním jednoho programu k jiným. Když čteme knihu, často zjistíme, že očima jsme na konci stránky, ale vůbec nevíme, co bylo obsahem dvou předchozích odstavců, neboť naše mysl zpracovávala dále podněty. Držíme-li v ruce knihu, nic se neděje, neboť se můžeme vrátit a ony odstavce si přečíst znovu. U televize nebo filmu nic podobného učinit nelze.

Tyto nadějně komunikační prostředky byly zneužity. Vše se stalo obchodem, vytlačily nás od identického promýšlení věcí a využily při tom metodu, která je kombinací hypnózy a feromonových pastí, při nichž jsme lákáni od jednoho zážitku k jinému jako motýli na vůni samičky. Proto hnutí **New Edge** přichází s programem ochrany počítačových sítí ještě před jejich zneužitím.

Vůči těmto diskusím, které probíhají na počítačových sítích a zabývají se otázkami zašifrování, mám námitku týkající se důsledků takového postupu. Jak můžeme s někým komunikovat, když nevíme, kdo je kdo? Komu poskytneme kód k dešifraci, a komu ne, když nevíme, jestli náš přítel nebo i manželka nejsou agenti nějaké vládní nebo obchodní organizace? Dokonce, jak zjišťujeme, tak to nevíme ani sami o sobě. Proto nevím, zda je cestou k překonání těchto potíží to, co učinil Barlow a Kapor, když si najali ranč a založili *Electronic Frontier Foundation* snažící se o rozšíření uživatelů sítí a jejich autonomii.

Problémů k řešení je víc než dost. Tak např. jak to bude s copyrightem? Je myšlenka vzniklá v diskusi vlastnictvím toho, kdo ji vyslovil, nebo i toho, kdo se na ni dotázal(?); jakým způsobem citovat autory; jak zabránit inzerci publikací. To jsou rovněž otázky, které se diskutují.

V čem však může spočívat pozměněný způsob filosofování? Jak může tento prostředek ovlivnit to, co je pro filosofii svébytné? Domnívám se, že dvojím způsobem.

Jednak akcelerací zrání a prověřování filosofického názoru. A dále pak proměněným způsobem myšlení.

Množství stimulů přicházejících ze sítí je nepředstavitelné a možná i nestravitelné. Je omamné už i jen pozorovat, jak se diskutuje navzdory rovnoběžkám a poledníkům, jaká témata a jaké argumenty se pěstují.

Nevím přesně, kde spočívají prahy možného přijímání myšlenek. Možná, že jsou-li ideje virtuální povahy nebo monotónní, neprobudí náš zájem a nezabýváme se jimi. Rovněž tak při turbulenci přicházející podněty zastrčíme do periferie vědomí. Aby myšlenka byla pro nás integrující životní náplní, musí být podnět k ní mezi těmito prahy, a pak ji musíme sami dotvořit a v dialogu nechat prověřit.

Řecký dialog na počítačových sítích znovu ožil a snad přinese i nové Sokraty. Sokratovská pravda je triumfem subjektivnosti, která se vystaví prověření v dialogu. Pravda není pro něj něco, co by bylo možné určit vztahem k věcem, ale k čemu se můžeme dobrat jen tak, že ji nalezneme v sobě, že je v nás a my se na ni jen rozpomeneme. Sokrates odmítá zavedené principy, odmítá dokonce i vábivou účast na dějinách. Dějiny ho nepohlcejí, není otáčejiícím se kolečkem dějinného soustrojí, nechce být tedy spolu-tvůrcem, t. zn. ani autorem, ani hercem, pozvedává se nad tuto rovinu osudového založení. Chce být sebou a v tomto pathosu lidství se zároveň i zobrazuje jeho víra, že pravdu pro sebe i pro obec lze určit ze sebe, že rozum, tento dar bohů, máme proto, abychom ho využili.

Styk s věcmi je jen stimulem našeho rozpomínání se, je něčím, co uvádí do pohybu myšlenkový svět. A my zůstáváme stát, musíme všeho nechat, nepřijímat žádné vnější podněty, aby mysl mohla běžet a učinit výpověď o světě, jak je v ní.

Dialogy jsou pak formováním nebo tvarováním mysli. Tato formace mysli se děje tak, že forma myšlenek druhého vstoupí do mysli. Každé poznání je formováním v tomto smyslu. Jde tedy o formování – in, nebo in-formaci, která vstoupila, aby přetvořila. V dialogu je myšlenka

zatlačována do úzkých a z úzkosti o pravdu a o zjevení se světu nezadržitelně vystřeluje do říše přesvědčení, pravdivého vytržení ze všednosti zkušenosti. Počítačové sítě jsou sokratovským návratem k pojetí pravdy. Filosofie na nich vedená nám umožňuje opět dosáhnout vytržení a ověření našich názorů.

Dialog vedený na sítích má však jinou podobu. Sokrates v dialogu neprověřoval ani tak své myšlenky, o těch byl přesvědčen, na pravdu v sobě se rozpomněl, ale myšlenky druhých. Nejsa Sokraty však každý může prověřovat i myšlenky své. Dialog na počítačových sítích nevedou mezi sebou jen dva nebo tři filosofové, ale stovka, a to současně. Nemusíte čekat, až se na vás dostane řada, a také nemusíte každého vyslechnout. Vyjadřujete se nebo se dotazujete k tomu, co bylo původní a co považujete za významné, a tím se každý ze zúčastněných může spolupodílet na tematizaci a artikulaci problému.

Účast na dialogu odhaluje mlčením zatajené. Tím, že je představen názor, je tento zároveň také vystaven názorům. Zde již nelze říkat „to se mne netýká“, neboť v dialogu jsem vystoupil ze stínu a obnažil se světu. V dialogu je napětí, očekávání bolestného dopadu odpovědí, v nichž se dovídám o sobě věci, které jsem netušil a nezamýšlel. Snad proto, jak píše Foucault, „existuje v naší společnosti hluboká logofobie, istý utajený strach před ... vynořením se všech těchto výpovědí, před vším násilným, svérávným a nebezpečným, co se může vyskytnout v neuspořádaném hukotu diskursu“.

Slova nelze nikdy brát jen tak, jak jsou myšlená. Jsou-li jim přikládány jiné významy, je to vina nepřesnosti jejich formulace, a nikoli chybné interpretace. Proto je nutné brát odpovědnost i za význam, který dostanou při zpřesnění. „Slovo uniká naší pravomoci, jakmile bylo vysloveno“ říká Patočkův Sokrates.

Dialog je způsob, jímž se filosofické myšlení otevírá stimulům a prověřování. Myšlení uzavřené v pojmech má individuální horizont, avšak jeho cesta k univerzálnosti je uzavřena. Ne že by ji nemohlo dosáhnout, ale nemá o tom jistotu. Nemá jistotu oslovení jiných, protože nevyšlo ze sebe do slov. Myšlení na sebe neváže jiné subjekty, na ničem se s nimi nedomluvílo, protože se nemluvílo. Teprve to, o čem je mluva, se může stát základem smlouvy, a tudíž i naplněním společného údělu, jímž nás pojí lidství.

V dialogu se myšlenka vrací k původci, proniká zpět do jeho mysli, aby se v ní zpřesnila, a tak se dobrala univerzality. My chceme, aby to, o čem přemýšlíme, se týkalo všech, usilujeme v myšlenkách o svou transcendenci k trvalejšímu a platnějšímu. Je v tom nějak zobrazena naše touha po jistotě, a proto by měly mít ve slovech formulované myšlenky obecnou platnost. Chci-li mluvit jen k sobě stačí, když se myslím. Řeč je zde však jako něco mezi lidmi (Gadamer). Jejím účelem je vytváření spojení, tedy lidství, a to je úděl. Jen v řeči se myšlení může dobrat něčeho, co je platné jako lidské. Lidství je tedy společenstvím chápáným jako smlouva. Je to patření k někomu, s nímž jsem našel v něčem společnou řeč, a tedy shodu.

Názor, jemuž se vystavujeme na počítačích vedených diskusích, je strukturní. Jednotlivé argumenty nevyplývají nutně z vyřčeného, nemají asociativní souslednost a koherenci, ale přichází z nejrůznějších stran. Tím se brání často zavádějícímu prozkoumávání jednoho z detailů myšlenky, přičemž podstatná myšlenka názoru je chladně ponechána nepovšimnutá. Strukturní dialog útočí na názor z všemožných stran, přináší nejrůznější argumentaci s často velmi odlehlým kulturním nebo filosofickým pozadím, z něhož připomínka nebo protiargu-

tomu tak proto, že zde existuje nezávislost v tématizaci dialogu, neboť každý se vyjadřuje k tomu, co považuje za důležité.

V každém dialogu se myšlení otevírá. V multidimenzionálním rozhovoru v počítačových sítích pak jde současně o prověření všech možných dosahů myšleného. Jakmile se řeč vrací k vysílání v této strukturní dimenzi, zasahuje podstatně mnohé složky myšleného názoru na svět. Prověřuje jej jako celek. Z této multistimulace vyrůstá základ strukturnosti myšlenkových procesů. Navzdory sekvenčnosti vnitřních procesů v jednotlivých počítačích má diskuse výrazně strukturní charakter s mnoha rovinami, které se navzájem propojují. Počítačová komunikace tak otevírá obojí: svět i nás.

Strukturní působení myšlení je tedy druhou možnou proměnou při formování filosofického názoru. Umožňuje při rozšiřování myšlenkových schopností rovněž rozšířit nejen rozsah možných argumentů, ale zároveň i jejich všestrannější dosah, hloubku. Najednou zjišťujeme, že způsob myšlení i argumentace se začíná odlišovat, zapojujeme do úvah postranní, až dosud do periferií vědomí zatlačené myšlenky a naše argumentace se až pak dopracovává k tomu, co už naše vědomí dávno ví.

Domnívám se, že tento způsob myšlení čeká velká perspektiva.

Karel Pstružina
Katedra filosofie VŠE
W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
ČR